

УДК 821.161.2

Антоніна ЦАРУК,
к. філол., старший викладач
кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи,
Центральноукраїнський національний технічний університет

**МОВА ХУДОЖНЬОГО СВІТУ ЛЕОНІДА ТЕНДЮКА, або
ЛЮДИНА ПОВИННА ВИПРОБУВАТИ СЕБЕ ДЕВ'ЯТИМ ВАЛОМ**

«Я степовик. Та б'ється змалку
Морська стихія у душі».
Леонід Тендюк, «Степове інтермеццо»

У степу людину видно мов на долоні. Море виявляє людську вдачу, випробовує стрижень характеру. Степ покликаний виростити Людину, море – загартувати її моральні принципи в максимально стислі терміни. Чи не тому романтиків завжди вабила морська стихія. Чи писав хтось поетичніше про море, ніж корінні степовики Юрій Яновський і Леонід Тендюк, уродженці Кропивниччини?

Позаду – факультет журналістики, робота в газеті, збірки поезій «Поле моє, полечко...» (1961) і «Струмки народжуються в горах» (1963), у самих назвах яких відчувається владний голос простору, його широт і висот, і Л. Тендюк, на той час уже член Спілки письменників, розпочинає свою одісею – іде на поклик океану, назустріч випробуванням на експедиційному судні «Витязь». Науково-дослідницькі судна «Ю. Шокальський» та «О. Воєйков» знали молодого матроса і стернового, який шукав себе «Під крилами альбатроса» (1981) в Тихому океані, сподівався на артефакти легендарної Гондвани («Експедиція Гондвана», 1984, «Голова Дракона», 1985) [1; 2] в Індійському, а відкривав скарби людської душі в межових ситуаціях. Відкривав свою любов до рідного степу під екваторіальними зорями, а магнетизм морської пустелі – під ковшем Великого Воза... «Що б там ви не говорили, я переконаний: у кожному селі є свої Тури Хайердали. Бо земля й степи народжують мореплавців» [2, 7]. Цей висновок із фантастично-пригодницької повісті рясніє спостереженнями за знайденою непідробною справжністю, «хто насправді може бути героєм – героєм нашого часу. Непоказна, роботяща, шалено закохана в життя людина», а поетом, обранцем долі... Тендюк в уста свого героя вклав іронію, притаманну людині від землі: «Віршування серед юних така ж пошесть, як грип. От тільки ліків од цього захворювання не знайдено», хоча «збудник відомий <...> Бентежне серце, повнота почуттів».

Література як людинознавство приваблює мене можливістю відкриття. Передусім – творця тексту. Незаангажованого образу автора, чий світогляд і цінності виявляються в продукованих ним образах наших сучасників. Бо кожного зі своїх літературних персонажів автор наділяє частиною власного психологічного досвіду, а головний герой, як правило, є відображенням авторського Я.

Оскільки Леонід Тендюк розпочав свій творчий шлях як поет-лірик, який поєднував поетичне висловлювання із практичною журналістикою, то, зрозуміло, що його проза має поетичний флер і автобіографічне підґрунтя. Докази не змушують себе довго розшукувати: в повісті «"Буревісник" виходить у море» знаходимо художні деталі, які пояснюють і траєкторію життєвих доріг письменника, і мотивацію його життєвого вибору. Вогкий відтиск сторінки з рядками про овець, від яких тваринники отримали «щедрий приплід – по десять ділових поросят» [4, 14], тривожні повідомлення про радіоактивний дощ унаслідок атомного вибуху поблизу Маріїнської западини [4, 15], метафоричний сон міста і мрійливі кораблики хмарок схвильованого героя – із цих пазлів, мов із кінокадрів, стає зрозумілим, чому специфіка «випадкової» роботи «свіжою головою» в друкарні, коли не пройшов за конкурсом до морського училища, дала змогу рано досягнути відповідальності за слово, усвідомити його інформаційно-емоційний заряд і потужний вплив, утім, як і знеболювальну дію здорового гумору. Гадаю, що ці істини, усвідомлені в юнацькому віці, зумовили саме таку, підлітково-юнацьку, читацьку аудиторію прозаїка, романтично-пригодницька манера оповіді якого не позбавлена почасти максималістських викликів, місцями має ідеологічні нашарування, перетворюючи оповідача на рупор ЗМІ. Утім, це досить точно відображає атмосферу 60-х років минулого століття, романтичні сподівання після Другої світової, перебування у стані холодної війни.

Вибір матроського способу буття – своєрідне випробування характеру. Повсякчасне. Пошук сенсу життя, розпорошеного в побутових миттєвостях і спілкуванні. Це ламання стереотипів повноти щастя у лаконічних діалогах:

«...п'яним можна бути не обов'язково від вина. <...>

– Тоді від чого ж п'яніють?

– Від чого? Ну, хоч би від морських вітрів, від того, що господь бог не обілив нас пригодами» [4, 17].

Герої Тендюка живуть повнокровно не лише тому, що кидають виклик стихії. Вони почуваються господарями ситуації, переборюючи передусім себе, навіть коли виконують монотонну, а тому виснажливу, повсякденну роботу. Оте почуття самоповаги, народжене відчуттям гідного супротивника в герці, очевидно, спонукає до пошуку способів «поріднитися з морем», бо збентежена ним душа зрозуміла: «...море ні з чим не зрівнянна зваба. Від самої думки, що воно є, хочеться чогось величного, може, навіть неможливого» [4, 19].

Саме морська стихія сприймається тим Іншим – одухотвореним середовищем, способом буття, шкалою цінностей, крізь призму якого по-іншому сприймається і відчувається зв'язок із своїм: «Ми зростаємо з буденними клопотами землі, вщерть переповнюємось її радощами й болями, думав я. Це коло здається нам фатальним, якого ніколи не розірвати. І хоч би де ти був, твоєю тінню, вічним твоїм двійником блукає з тобою материнки цвіт на косогорі, очеретяне крило ставка...» [4, 28]. І подолати прірву між рідним та іншим допомагає слово. Чуттєве, осердечнене. Осяяне відкриттям істини чи себе, нового. У композиції повісті цю місію перебирає на себе щоденник, створений у різний час на незаповнених сторінках суднового журналу.

Цікаво, що в авторстві записів головний герой підозрює «педанта» й «сухаря» Климчука, який, до того ж, має проблеми з мовленням. Роздуми про те, чи правильно живеш, чи своєю дорогою йдеш, чи «водить стежка примарного сонця», що «мандри п'януть, та, повернувшись з плавби, п'янієш від землі, і з такою силою п'янієш, що губишся, а може, й розтринькуєш душу – шалено й безрозсудно» [4, 40], – ця думка лунає рефреном, перетворюється у формулу взаємозв'язку і заперечення: «Але в морі ми з такою ж силою мріємо про землю, як ще недавно на землі мріяли про море» [4, 79]. Більше того: папуаська легенда про жагу мандрів хлопця, який ладен розплачуватися частиною власного тіла за здійснене бажання, з одного боку, сприймається як відлуння середньовічного страху за ціну пізнання незнаного, а з іншого – як богорівність, що породжує страх – цього разу в самого бога! – про можливу зустріч і помсту за заподіяне ним горе.

Знаково, що повісті Л. Тендюка презентовані поетичними епіграфами автора, інкрустовані його поезіями – квінтесенцією манливої мрії:

Земля лежить, далека і незвідана;
 Встають світанки сяєвом пожеж.
 Дороги, що вели Мартіна Ідена,
 Непереборно ваблять мене теж [4, 87].

Навіть якби читач не знав про знакову роль його «Одіссеї східних морів» (1964), третьої у творчому доробку, то все одно зрозумів би: щоденникові нотатки журналіста відбивають ситуацію порогу – прощання. І не тільки із землею, бо вабить океан. А й із собою вчорашнім. Із можливою журналістською кар'єрою. Із рідною землею, ніжні почуття до якої приковують навіки. Душа вимагала стихії, аби випробувати себе. Поет шукав шанс кинути виклик. Внутрішню боротьбу в душі письменника читач відчує через двоїстість, зафіксовану словом прозовим і поетичним. У чому вона виявляється? Передусім – у мотиві кохання як невід'ємному складникові поняття щастя. Якщо Тендюк-журналіст пропонує світлі описи зустрічей із представницями прекрасної статі у велелюдді аеропорту чи на майже безлюдному острові, то крізь оптимістичні імперативи Тендюка-поета просвічує сум за ідеальними стосунками: «Чекай її – / Своєю єдину! / Шукай її, ромашку ту, / Що не розхлюпає краплинно / Душі ранкову повноту» [3, 109]. Гіркота розчарування в невірності подруги кристалізується в сіль досвіду й прагне афористичного пуанту: «Вже краще мучитись від спраги, / Ніж каламутну воду пий» [3, 109].

Самореалізація в праці – другий складник людського щастя. Завдання журналіста полягало в оспівуванні виробничих буднів представників різних професій. І Тендюк долав величезні відстані в екстремальних умовах, щоб із такими людьми познайомитись, відчути їх у їхньому середовищі: рибалок і мисливців, пастухів і лісників, метеорологів і вулканологів, підводників і матросів. Однак, якщо розумом журналіст приймав вибір і рід занять героїв своїх нарисів, то естетична складова праці оцінювалась поетом у глобальному

вимірі: «Проносить місяць понад світом / Свою золочену діжу. / Він там, / Понад Владивостоком, – / Що не забувся і тепер, – / Китом здавався кривавобоким, / Якого влучив гарпунер» [3,108]. Проблема використання земних багатств набуває відтінку бездумної вичерпності, зазіхання людини на гармонію Всесвіту, бо ж навіть супутник Землі сприймається як носій прибутку – «золота діжа», прибутку, отриманого вбивством («китом здавався кривавобоким»). Отже, вразливе серце не могло не протестувати проти побаченого. І якщо під таким кутом подивитися на цитовану поезію, то виявиться і протиставлення океану степові не як стихій воді і тверді, а як безмежного носія життя – Україні, а ще точніше – замовчуванню українського народу, приреченого на колоніальну німоту. Такий висновок впливає із зіставлення образів за здатністю до звукотворення: «Десять / океанська хвиля плеще, / А тут, / За висохлим ярком, / Безмовний степ... / Скажіть ви, / Де ще / Так пахне теплим молоком / І яблуневим рясноцвітом?» [3, 108]. Відчуття відмежованості від світу (висохлий ярк), звертання до когось, хто мусив би за тактильно-ароматно-зоровими критеріями стати свідком (якщо не захисником) приреченості рідного краю, де «зросту нема озимині» [3, 107], – усе це діє на підсвідомість як ознаки часу, за якими простежується драма нереалізованості післявоєнної молоді на теренах України. Йдеться про третій складник щастя. А тому далекосхідну одісею письменника варто розглядати не тільки як похід за мрією, але й як «тихий» бунт – втечу з країни із залізною завісою.

Масштаби «невиїзних» справ і нереалізованих мікрокосмосів особистостей засвідчує символічна семантика рядків: «Стоять планети на причалі, / Як пароплави у порту. / Розбризкуються океани – / Від Антарктиди до Куріл!» [3, 110]. Немає випадкових слів у поетичній мові! Тому взаємопроникнення величного і буденного – величі океану і буденної дії, вираженої неозначено-особовим реченням «Розбризкуються океани...»), – сприймається як нівелювання Божого замислу, заперечення самого життя як постійного руху, бо ж «стоять планети»! Упевнена, що, з огляду на вищенаведені аргументи, поезія «Коли закінчуєм походи» несе на собі ознаки катастрофізму мислення. Про осягнення сутності пізнаного з позицій філософії екзистенціалізму в СРСР, ясна річ, не можна було навіть згадувати.

Оскільки Тихий океан насправді далеко не відповідає своєму йменню, то, застосувавши психологічний паралелізм, можна стверджувати, що втеча Л. Тендюка від задухи української безпросвітності була не такою вже й «тихою».

Повісті Л. Тендюка значною мірою автобіографічні. Авторське світовідчуття має ознаки дуальності: з одного боку, крізь призму пережитого просвічує душа ніжного романтика, що покликаний оспівувати гармонію природи і працьовитість людей, красу почуттів і вчинків. Поетична натура співчутлива до болю повоєнних ран як свого, так і інших народів. А з іншого боку, творчий доробок письменника є відбитком почувань людини, яка є об'єктом провладного пропагандистського зомбування того часу. Ні, Тендюк не належав до когорти шістдесятників. Але в його душі точилася боротьба,

свідченням чого можна розглядати оцінювальні вирази на кшталт «переслідування куркульської та петлюрівської наволочі» [4, 13], що ріжуть сприйняття тексту, мов польову тишу – вибух заіржавілої міни.

Зі слів співробітниці бібліотеки ім. Д. Чижевського, Майї Міщенко, яка в приватній розмові поділилася спогадом про зустріч із письменником-романтиком, як усний оповідач він жодним чином не міг зрівнятися з оповідачем на папері. Тому автохарактеристикою сприймаються зізнання героя повісті «Буревісник» виходить у море»: «Балакучим я ніколи не був, хизуватися теж не люблю» [4, 13].

Оцінювання творчого спадку нашого земляка як синергії поезії і прози бачиться нам перспективним напрямком дослідження художнього світу митця, 90-річчя від дня народження якого ми відзначили 3 березня цього року. Хоча поетичні рядки відіграють у його прозі роль позасюжетних елементів – епіграфів, ліричних відступів, перебирають на себе функцію «останньої сторінки щоденника», безпомилково відчувається, що стихія прози владно запанувала в душі автора. Його мариністика стане поезією в прозі, бо любов і мрія – то стихії, які являють себе промовистими символами. Поетичний відблиск залишиться на Тендюкових повістях і в малій прозі (оповідання «Сліпий погонич», «Корінь життя», «Остання зустріч»), у пошуках і розвитку метафори життя – мандрівки, голосу незвіданих доріг, де людина мусить знайти власний голос, випробувати себе: «...я лише тоді відчуваю повноту щастя, коли знаю, що в кишені лежить квиток і мене чекає чудова мандрівка. Не бездумна прогулянка моя дорога. Радість і печаль таїть вона.<...> Дорога, як пісня: заманить далеко, полонить навечно» [3, 6]. Цілісність сприйняття художнього світу письменника-мариніста зумовлена не лише тематикою, локаційною зосередженістю, але й тяжінням до простеження характерів у їхньому розвитку, зокрема Василя Солоного, Василя Оканя, чиї прізвисько й прізвище – данина типізації соцреалізму. Доречно зауважити наскрізність образу коханої Наталки-Наташі, що фігурує і в пригодницько-фантастичній діалогії. Саме ця двоїстість відтворення імені дівчини-науковця з України апелює до образного визначення дефініції душі: «А душа ваша – дівчина» (Ю. Дараган), потверджуючи наше припущення про внутрішню боротьбу Леоніда Тендюка. Боротьбу із собою в умовах неможливості здолати систему. Боротьбу, оприсутнену закодованим художнім словом. І заохочувальним стимулом до самопізнання і творчої реалізації стає напучування старшого письменника, «неспокійного, бунтівливого» Василя Трохимовича Кучерявенка, немовби «пришитого» до історії Зеленого Клину оспіваною квіткою саранки: «З цього треба й починати біографію, а то університет, столиця. Людина повинна випробувати себе дев'ятим валом, інакше вона ніщо, піна!» [3, 22]. Так народжується неповторність: у зв'язку традиції і новаторства.

Джерела та література

1. Тендюк Леонід. Експедиція «Гондвана»: Повість. Для серед. та ст. шкіл. в. / Худож. В.С. Василенко. К. : Веселка, 1984. 254 с., іл. (Сер. «Пригоди. Фантаст.»).
2. Леонід Тендюк. Голова Дракона»: Повість. Для серед. та ст. шкіл. в. / Худож. О.Л. Басс. К. : Веселка, 1985. 237 с., іл. (Сер. «Пригоди. Фантаст.»).
3. Тендюк Л.М. Одиссея східних морів / Леонід Михайлович Тендюк. К. : Молодь, 1984. 112 с.
4. Тендюк Л.М. Під крилами альбатроса : Вибрані повісті й оповідання. Для серед. та ст. шкіл. в. / Мал. В.С. Василенка. Передм. І.Д. Папаніна. К. : Веселка, 1981. 510 с., іл.